

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 6

OBSAH

KRAJČOVIČ, R.: Hugolín Gavlovič a slovenčina	193
FINDRA, J.: Polarita kladu a záporu vo vete a v texte. Konkurencia častí <i>aj</i> — <i>ani</i>	198
MASÁR, I.: Heslo a inzerát v reklame	206
RÍSOVÁ, E.: Klenot staroruskej literatúry v slovenčine . . .	210

Rozličnosti

Záhryzok a zájedka. M. Pisárčiková	216
--	-----

Správy a posudky

O vzťahu spisovnosti a nespisovnosti. I. Ripka	218
--	-----

Spytovali ste sa

Rezok a odrezok. I. Masár	223
-------------------------------------	-----

KUL TURA SLOVA

Hugolín Gavlovič a slovenčina

K výročiu básnikovho skonu

RUDOLF KRAJČOVIČ

Doterajšie výskumy svetskej poézie H. Gavloviča (myslíme na jeho *Valaskú školu*) sa zhodujú v tom, že jej obsahovú stránku charakterizujú mnohé kontrasty, že sa v nej stretáva tradičné s netradičným, súdobé s perspektívnym, nadzemské s pozemským atď. Zhoda je aj v tom, že táto poézia je popretkávaná motívmi s kontrastnou sémantikou, ktorá odzrkadľuje život a triednu skladbu súvekej spoločnosti, jej kultúru a morálku. Táto osobitosť svetskej poézie H. Gavloviča iste súvisí s tým, že vznikala na prahu osvietenského obdobia, keď do barokovej Rakúsko-uhorskej monarchie, poznačenej už úpadkom feudalizmu, zo susedných krajín prenikalo svetlo pokroku a vzdelanosti. Pozitívnu úlohu pritom zohralo akiste aj to, že Gavlovičovo dielo vznikalo v prostredí, v ktorom sa tiež nachádzali protikladné reality — kláštorné i svetské, intelektuálne i ľudové, dobro i zlo a pod. Pravda, Gavlovičova básnická tvorba, pokiaľ neopúšťa pozemský priestor, má v sebe aj čosi, čo ho zjednocuje, sceľuje. To čosi, to je predovšetkým jednotná stavba verša, symetrická štruktúra slôh, ich zviazanosť s proporčne rozmiestneným rýmom, ale aj po celej horizontále básnickej skladby rozostavené pichľavé ostne kritiky súvekej spoločnosti pospájané autorovým morálnym ideálom. Takto vzniklo pôsobivé básnické dielo, ktoré predstavuje jednotu symetrického vo forme a asymetrického v obsahu.

Pre nás je osobitne dôležité konštatovanie, že podobná „neharmonická“ jednota charakterizuje aj jazykovú stavbu Gavlovičovho básnické-

ho diela. Na tomto mieste sa pokúsime v náznakoch opísať práve túto zvláštnosť textu Gavlovičovej svetskej poézie (reč teda nebude ani o štýle, ani o estetike jazyka). Súčasne chceme poukázať na progresívne zložky kontrastov v základných jazykových rovinách v súvislosti so vznikom prvého spisovného útvaru slovenčiny — bernolákovčiny. Aby sme mohli zistiť mieru tejto progresivity, pri charakteristike jazykových prostriedkov Gavlovičovej básnickej tvorby budeme prihliadať na tento náš prvý spisovný útvar.

1. Vonkajší dekór, ktorý si vyžadoval barokový kánon, sa vo svetskej poézii H. Gavloviča výraznejšie zrači vlastne len v zázname rukopisného textu, t. j. v jeho grafickej a pravopisnej podobe. Pravda, tu nejde ani tak o úhľadnosť písma, ktorá pre Gavlovičove rukopisy je osobitne charakteristická, ale skôr o primerané zobrazenie zvukových kvalít jazyka, t. j. o výber najvhodnejších grafém, ich účelné a najmä jednotné používanie, ďalej o tendencie pravidelne využívať veľké písmená a interpunkciu.

Grafická sústava použitá v Gavlovičových básnických textoch je ako celok v zásade normalizovaná. Z genetického hľadiska nie je však jednotná. Spája sa v nej tradičné s netradičným. Napríklad písmená (grafémy) *g, ģ, w, ss* vo funkcii *j, g, v, š* prezentujú tradičný písársky úzus, no pravidelnosť diakritického označovania grafém *č, ž, dž*, jednotné používanie digrafém (zložiek) *dž, dz, ch* a odstránenie tzv. *v-clausum* v prospech *u-* (*učíme* = *učíme*) je v porovnaní so staršou písárskou praxou netradičné. Tak napokon možno hodnotiť aj tendenciu diakriticky označovať mäkkosť spoluhlások *ď, ť, ň, ľ*, prípadne aj dĺžku samohlások. Tieto javy v grafickom zobrazení textu Gavlovičovej poézie boli v danej dobe bezpochyby progresívne. Dôkaz o tom podáva porovnanie so starším stavom a s bernolákovskou grafickou sústavou v nasledujúcej tabuľke:

hlásky (fonémy)	písmená (grafémy)		
	16.—17. stor.	Gavlovič	Bernolák
c : č	<i>c, cz : cz, cž</i>	<i>c : č</i>	<i>c : č</i>
z : ž	<i>z : z, ž</i>	<i>z : ž</i>	<i>z : ž</i>
s : š	<i>s, sz : ss</i>	<i>s : ss</i>	<i>s : š</i>
dz : dž	<i>z, cz : cž</i>	<i>dz : dž</i>	<i>dz : dž</i>
u : v	<i>u, v : v, w</i>	<i>u : w</i>	<i>u : w</i>
j : g	<i>j, g, y : g</i>	<i>g : ģ</i>	<i>g : ģ</i>
d : đ	<i>d : d, di, dy</i>	<i>d : d, đ</i>	<i>d : đ</i>

Z tabuľky je zrejmé, že spoluhlásková grafická sústava použitá v

Gavlovičovských textoch je takmer totožná so spoluhláskovou grafickou sústavou bernolákovčiny. Taký istý poznatok prináša aj prorovnanie samohláskovej grafickej sústavy. Pravda, označovanie dĺžky v Gavlovičovských rukopisoch je menej dôsledné. Platí to aj o používaní veľkých písmen pri písaní podstatných mien, ale aj o interpunkcii. Zásadný rozdiel je pri používaní grafém *y*, *ý*. V Gavlovičovských rukopisných textoch je tradičné čiže nepravidelné, v bernolákovčine sa používajú iba grafémy *i*, *í* (*Sin, wisokí Dom, búvať*).

2. Hláskový inventár Gavlovičovských básnických textov v zásade je tiež normalizovaný. Z fonologického hľadiska možno povedať, že fonémy zvukových realizácií tvoria štruktúrovaný systém, ktorý je opäť blízky fonologickému systému bernolákovčiny.

Vokálny systém je pomerne jednoduchý. Tvorí ho päť kvantitatívnych opozícií: *a — á*, *e — é*, *o — ó*, *u — ú*, *i — í*. Dvojhlásky, a to ani stúpavé, ani klesavé, sa nevyskytujú. Sporadicky sa síce v pozícii *i* vyskytuje digraféma *ge* (*rgečica, dgežka*), ale tá reprezentuje znenie *je* alebo *jé* známe v dolnotrenčianskej oblasti za pôvodnú dvojhlásku *ie*. Zaujímavé je, že s digrafémou *ge* v pozícii očakávaného *i* sa niekedy stretáme aj v bernolákovčine (*Ďgewča, Pgesek*). Rozdiely medzi samohláskovým inventárom v Gavlovičovských básnických textoch a v bernolákovčine sú vo frekvencii. V Gavlovičovských textoch sa takmer pravidelne vyskytujú napríklad prípady *vúle, vyjeviť, lidé, sľiby, může, dům* proti bernolákovským *Wóla, wigawiť, Ludé, Sľubi, Dom, môže* a *i*. To naznačuje, že v Gavlovičovských textoch vokály *e, i, í, u, ú* majú väčšiu frekvenciu ako v bernolákovčine. Táto osobitosť súčasne svedčí o tom, že jazyk Gavlovičovej poézie odráža tradičný úzus sformovaný na užšom kontakte s češtinou alebo s českými (biblickými) textami.

Pre systém spoluhláskových foném jazyka Gavlovičovho básnického diela sú charakteristické domáce opozície *dz — dž*, *k — g* (*núdzá, hádže, gazda*). Dôležité je aj to, že okrem realizácií znelostných opozícií *d → t*, *t → d* sú dobre doložené aj domáce realizácie *s → z* pred zvučnými spoluhláskami — sonórami (*zmišaný, zleje*). Tendencia označovať diakriticky *d', t', ň, l* v rozsahu známom v slovenčine dokazuje, že v jazyku Gavlovičovej poézie treba počítať s prítomnosťou realizácie mäkkostných opozícií *d — d', t — t', n — ň, l — l'*. Všetky tieto javy sú progresívne, pretože sa nachádzajú aj v bernolákovskej spisovnej slovenčine. Zvláštnosťou je však sporadické diakritické označovanie pernič pred *a* alebo *e* v prípadoch typu *mluťá, nerozumá, dešet*. Pravdepodobne tu ide o náhodné záznamy znenia *pernica + j*, čiže znenia *mluvjá, nerozumjá, devjet*, ktoré prezrádzajú kontakty tvorcu s kláštorným prostredím na Morave (v češ. je *mluví, rozumí*), alebo o náhodnú imitáciu jazykovej praxe iných kláštorných prostredí na Slovensku (v kamaldulských rukopisoch v podobných prípadoch býva

apostrof). Zo spoluhláskových skupín upozorňuje na seba výskyt domáceho *zg* (*mozgu, mizga*).

3. Morfológická stavba Gavlovičovho umeleckého textu charakterizuje značný stupeň výskytu tvarových dubliet spravidla v nerovnakej miere. Napríklad v skloňovaní podstatných mien popri tvaroch *snu, pánov, pánom, činoch, skutkoch, čnosťach* sú aj tvary *snovi* (dat. sg.), *pánův, pánům, činech, skutech, čnostech*. V skloňovaní adjektív popri tvaroch *dobrého, dobrému, cudzého, cudzému* sú aj tvary *peknejšieho, peknejšimu*, ale aj *bližního, bližnímu* a pod. Často sa vyskytujú aj archaické menné tvary typu *vesel, živ*. Pravda, jestvujú aj tvary bez dubliet, alebo výskyt dublietného tvaru je len sporadický. Bez dubliet je napríklad tvar inštr. sg. podstat. mien mužského aj ženského rodu (*pánem, ženů*), tvar. gen. pl. podstat. mien mužského rodu (*pánův*) a iné tvary. V inštr. pl. spravidla býva koncovka *-mi* alebo *-ami* (*pánmi, ženami*). Takmer bez dubliet je časovanie. V zásade má koncovky domáceho jazyka. V 1. os. sg. býva koncovka *-m* (*nebudem, popadnem*), v 3. os. pl. sú koncovky *-á* alebo *-ú* (*vedá, nemajú*). Tradičné (knižné) tvary majú prídavia (*mající, majícího* atď.).

Ohýbanie (flexia) v Gavlovičovských umeleckých textoch nie je teda jednotné. Stretá sa v ňom tradičné s netradičným, archaické so živým a pod. Niektoré tvary svojím pôvodom sa hlásia k ohýbaniu v súvekých českých, najmä biblických textoch (*čnostech, skutech, sobe, tobe, vesel, mající*), no podstatná časť k ohýbaniu v kultúrnom jazyku domácich vzdelancov alebo ľudového prostredia (*snu, lidá, pánom, skutkoch, čnosťach, gá sem, sú, nebudem, vedá, nemajú*). Ohýbanie v bernolákovčine je jednotnejšie a v podstate zodpovedá tejto druhej vrstve tvarov (porov. *Snu, Pánow, Pánom, Skutkoch, Čnosťach, gá sem, oňi sú, vedá, nemagú* a i.). Tvary prídaví typu *magící* (ale *magícího, magícímu* atď.) sú aj v bernolákovčine.

V súvislosti s ohýbaním v Gavlovičovej *Valaskej škole* treba ešte uviesť, že domáce tvary sa koncentrovanejšie vyskytujú v druhej polovici skladby. Tu sa možno stretnúť aj so zámennými tvarmi *sebe, tebe* (inde *sobe, tobe*) a inými domácimi tvarmi.

4. Syntax Gavlovičovských umeleckých textov, najmä jej uvádzacie a odkazovacie priestriedky sú na rozdiel od hláskového inventára a flexie v omnoho väčšej miere poplatné tradícii, prípadne jazykovému úzu v kláštornom prostredí. Veľkú frekvenciu majú syntaktické väzby, spájacie a odkazovacie prostriedky, ktoré sú známe zo starších českých biblických textov. Archaické sú napríklad väzby *prítomný právám, zbaviť sa od niečoho, zemstiť sa nad kým, pochybiť od pravdy* a i. Zo syntaktických prostriedkov tradičné (knižné) sú napríklad spojky *kdyby, tehdy, neb, aneb, kterýžto, jenž, byby, protož, proto* a ďalšie. Archaické je vyjadrovanie záporu alebo neurčitých zámen. Patria sem

napríklad prípady *nižádný* „nikto“, *když kdo* „keď niekto“, *jestli čo* „ak niečo“ a i. Domáce spojky popri tradičných spojkách sa sporadicky začínajú vyskytovať najmä v druhej polovici *Valaskej školy* (napr. *preto, pretože*).

Tradícia, resp. knižný úzus poznačili aj stavbu vety v bernolákovčine, pravda, tam v menšom rozsahu (*kdiž, neb, aneb, má-li*, v bernolákovčine *máli* a i.).

5. Lexiku Gavlovičovej *svetskej* poézie charakterizujú výraznejšie kontrasty ako iné jazykové roviny. Z nich na seba upozorňuje kontrast tradičnej (knižnej) lexiky s dobovou živou lexikou a kontrast súvekejšie intelektuálnej lexiky s ľudovou lexikou.

Tradičnú (knižnú) lexiku prezentujú napríklad adaptované biblicizmy (*manna, mučedník, smrteľný*), ďalej slová s archaickým významom známe zo starších českých biblických textov, ale aj iných textov (napr. *drevo* „strom“, *úradník* „dozorca nad pastiermi“, *slušne* „náležite, primerane, zdvorilo“ a i.). Pomerne bohatá je vrstva intelektuálnych slov. Tvoria ju slová, ktoré už v predosvietenskej dobe boli súčasťou lexiky domácich vzdelancov. Také sú napríklad slová *schvostnosť, šarlát, chlipný, dôvera, prípady, rathus, radca, fortuna, potentát, doktor, politický, kumšt, tatík, pokúška* a pod. Sem možno zaradiť aj mená z gréckej a rímskej mytológie ako napríklad *Venus, Bakchus, Paris*, mená gréckych učencov a filozofov, napríklad *Protagoras, Sokrates, Aristoteles, Tales* a i.

Osobitné miesto v texte Gavlovičovej *svetskej* poézie má vrstva slov ľudového pôvodu. Táto lexika nie je ani taká rozsiahla, ale v kontraste s biblicizmami a inými archaizmami, historizmami alebo dobovými intelektualizmami sa výrazne vyníma a text aktualizuje. Vcelku ju charakterizuje značná sémantická členitosť. Patria do nej napríklad pomenovania domácich neživých a živých reálií (*ričica* i *rječica, dježka, pec, merica, turák, krčma, ovca, liška, sviňa, krava* a pod.), ďalej pomenovania rozličných domácich sociálnych javov a činností (*boháč, hofer, macocha, očim, vyškerovať, hádže, sádže, krmá* a i.), pomenovania duševných stavov, vlastností (*pýcha, skrovnosť, zlota, truc, šťastlivý, odpytovať, banovať* atď.). Bohato je zastúpená domáca poľnohospodárska a pastierska terminológia (*gazda, žito, raž, rozšívaj, humno, sečka, bača, valach, birka, žinčica* i *žintica, kľag, urda, merizdať* a i.).

Predbežné porovnávacie sondy naznačujú, že značná časť lexiky Gavlovičovho básnického diela má svoje ekvivalenty aj v lexike bernolákovčiny. No odpoveď na otázku, aká je medzi Gavlovičovou a bernolákovskou lexikou genetická súvislosť, aké sú odchýlky alebo iné zvláštnosti v slovtvorbe a sémantike, možno očakávať iba od ďalšieho podrobnejšieho výskumu.

6. Na záver možno povedať, že obsahovú aj jazykovú stránku Gavlovičovej básnickej tvorby charakterizuje určitá podobnosť (izomorfizmus). V jednej i druhej sú zložky zjednocujúce i zložky viac alebo menej kontrastné. Súvisí to okrem iného s bohatstvom motívov s prírodnou, historickou (najmä klasickou a biblickou), morálno-spoločenskou a ľudovou tematikou, ktorú básnik umelecky stvárňuje. Toto zistenie vysvetľuje aj fakt, že v tej časti *Valaskej školy*, v ktorej sa častejšie objavujú ľudové motívy, častejší je aj výskyt jazykových prostriedkov ľudového pôvodu. Pre charakteristiku jazyka Gavlovičovho umeleckého diela z hľadiska formovania predpisovnej kultúrnej slovenčiny je dôležité zistenie, že domáca jazyková báza diela je vertikálne i horizontálne popretkávaná bohemizmami staršieho i mladšieho pôvodu. Vzhľadom na to zdá sa bližšia k pravde charakteristika, podľa ktorej jazyk Gavlovičovej básnickej tvorby predstavuje bohemizovaný variant kultúrnej západnej slovenčiny.

*Filozofická fakulta UK,
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Jazyk Hugolína Gavloviča. Slovenská reč, 35, 1970, s. 79—87.

KRAJČOVIČ, R.: K jazykovej výstavbe Valaskej školy. In: Hugolín Gavlovič, Valaská škola. Edit. R. Krajčovič. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1971, s. 422—432.

MINÁRIK, J.: Dejiny slovenskej literatúry. 1. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985.

Polarita kladu a záporu vo vete a v texte

Konkurencia častíc *aj* — *ani*

JÁN FINDRA

V rámci modality sa ako závažný javí kladný alebo záporný postoj podávateľa k obsahu výpovede alebo jej časti. Z tohto hľadiska je každá realizovaná výpoveď zreteľne vymedzená. Kladné alebo záporné zameranie výpovede rovnako vníma podávateľ i prijímateľ, lebo na jeho vyjadrenie existujú v systéme primerané jazykové prostriedky.

Opozícia *kladný* — *záporný* sa týka modality výpovede vcelku. Kladná a záporná forma sa môže rovnako viazať na postoje, istotnú i na voluntatívnu (nevyhnutnostnú) modálnosť [Bauer — Grepl, 1975; Mistrík, 1985].

Najvýraznejšie sa klad — zápor (súhlas — nesúhlas, afirmácia — negácia) prejavujú v rámci postojevej modality a tam najmä v označovacích vetách. V každej konkrétnej (vyslovenej alebo napísanej) výpovedi sa súhlas alebo nesúhlas ako výraz postoja podávateľa uvedomuje aj na pozadí možnej existencie protikladnej výpovede. Táto situácia je analogická vzťahu medzi *áno* a *nie*. Napr.:

Večer pôjdeme do kina. (Večer — nepôjdeme do kina.)

Večer nepôjdeme do kina. (Večer — pôjdeme do kina.)

Na báze istotnej modality sa tento postojový protiklad môže zdôrazniť ako jednoznačný, napr.:

Večer určite pôjdeme do kina.

Večer určite nepôjdeme do kina.

Zdôraznenie platnosti súhlasu alebo nesúhlasu pripúšťa iba jednu z dvoch možností. Ale práve v rozmedzí istotnej modality sú aj možnosti na neutralizáciu tohto protikladu alebo aspoň na jeho relativizáciu, napr.:

Večer asi pôjdeme do kina.

Večer asi nepôjdeme do kina.

Hoci prvý variant predpokladá skôr kladné zameranie výpovede a druhý variant prvotne naznačuje, že sa činnosť označená slovesom nebude realizovať, časticou *asi* sa jednoznačnosť postoja podávateľa tlmí. Kladná forma nevylučuje nesúhlas a naopak. Pravda, medzi obidvoma výpoveďami je aj iný jemný sémantický rozdiel, podmienený kontextovo. Kladný variant je možná replika na otázku *Kam pôjdeme (čo budete robiť) večer*. Záporný variant spochybňuje predchádzajúce rozhodnutie ísť do kina, hoci realizáciu tohto rozhodnutia kategoricky neodmieta.

Pripomeňme ešte, že v kladnom variante sa premiestňovaním častice *asi* jemne obmieňa význam výpovede a zároveň sa odtieňuje kladná výpoveď. Porovnajme:

Večer asi pôjdeme do kina.

Asi večer pôjdeme do kina.

Večer pôjdeme asi do kina.

Kým napr. prvý variant nevylučuje ani negáciu, v druhom ide o jednoznačný kladný postoj, pričom sa z viacerých možností podmienenčne vytyčuje jedna ako najpravdepodobnejšia. Rozdiel medzi druhým a tretím variantom je iba v tom, že kým v druhom sa takto vytyčuje kategória času, v treťom kategória miesta ako cieľ slovesnej činnosti. Ale tretí variant môže byť svojím významom bližšie pri prvom variante: ak večer (vôbec) niekde pôjdeme, pôjdeme do kina. Takéto slovosledné presuny častice *asi* so sémantickými dôsledkami sú obmedzené v zápornej forme.

Ukazuje sa, že k vetným prostriedkom na vyjadrenie kladného, resp. i záporného postoja patrí aj slovosled opretý o aktuálne vetné členenie a prípadne aj — hoci imaginárne — o zložky intonácie. Je to prostriedok, ktorý slúži nielen na jemné odstupňovanie nesúhlasu, ale aj na nenápadné odtieňovanie sémantiky a štylistiky kladných výpovedí [afirmácie]. Pravda, na pozadí afirmácie sa negácia javí ako príznakový člen. Výber prostriedkov záporu má výraznejší vplyv na štylistiku kontextu. Preto sa pre svoju expresívnosť isté spôsoby negácie môžu vyskytnúť iba v istých typoch textov (v subjektívnych štýloch; porov. Mistřík, 1977). To je aj dôvod, prečo sa podstate záporu a prostriedkom na jeho vyjadrenie venovalo v odbornej literatúre pomerne veľa pozornosti (pozri napr. Trávníček, 1935; Vachek, 1947; Haller, 1948; Ilek, 1954; Buffa, 1956; Michálková, 1962; Křížková, 1968, 1969; Mistřík, 1977, 1985).

Negácia ako jedna z možností postoja podávateľa k obsahu výpovede a prostriedky na jej vyjadrenie (odstupňovanie na silovej osi) sa dosiaľ skúmala samostatne. Negácia je nápadná najmä v hovorových textoch a v umeleckej próze v pásme postáv. Tam je jednak najfrekventovanejšia a jednak maximálne variabilná v rozmedzí vecný, objektívny nesúhlas — subjektívne motivovaný až efektívne zdôraznený nesúhlas. Bohaté a rôznorodé sú najmä prostriedky na vyjadrenie tohto druhého postoja, ktorý môže byť zjemňujúco ladený, ale aj diferencovane zhoršujúco až vulgárne odstupňovaný.

Vo vecných textoch, ako aj v objektivizovanej autorskej reči v pásme rozprávača je nielen kladná forma, ale spravidla aj záporná forma výpovede menej nápadná. Zrejme aj preto, že zápor sa vyjadruje základnými, slovtvornými a lexikálnymi prostriedkami, ktorými sa posilňuje objektívna platnosť nesúhlasu. Zápornou formou výpovede, rovnako ako kladnou, sa takto zabezpečuje vecnovýznamové, nocio-nálne (objektívne) zameranie textu. Napr.:

Volf sa čudno zahľadel na list. Nerozumel mu. Nieкто si asi chce z neho blázna urobiť. Veď pomery, v akých žil, mu ani nedovolili, aby sa obzrel po nejakom priateľovi. A tuto ho priateľ volá. U matky Magdalény v živote nebol.

Vie, kde to je, pozná krému, ale sa tam nikdy neobrátil. Pozdávalo sa mu to aj trochu podozrivým. Ale keď si všetko rozmyslel, zbadal, že sa vlastne nemá čoho obávať. Tajomné pozvanie ho začalo lákať. Rozhodol sa, že pôjde. Aspoň zabudne a vymaní sa zo starostí.

[J. Horák, *Zlaté mesto*]

Význam magnezitu určuje význam železa. Bez magnezitu nemožno vytaviť ani jednu tonu tohto potrebného kovu. Ťažíme ho v tomto kraji na viacerých miestach, najmä však v bani Miková v Jelšave. Ťažba sa každým rokom zvyšuje, ale nemusíme sa obávať, že sa náleziská vyčerpajú. Gemer má tejto vzácnej suroviny veľa.

[V. Ferko, *Kniha o Slovensku*]

Aj bežný pohľad na nociónálne texty potvrdzuje, že medzi kladnými a zápornými vetami je frekvenčný rozdiel. Z hľadiska vzťahu klad — zápor (afirmácia — negácia) má text ako celok spravidla kladnú perspektívu. Zápornými vetami sa popierajú iba jednotlivé fakty, čiastkové obsahy textu. A tak záporné varianty (negácia) sú aj v takom zmysle príznakové, hoci ani v „kladnom“ nociónálnom kontexte sa nepocitujú ako expresívne. To nás oprávňuje predpokladať, že afirmácia a negácia sú v dialektickej väzbe. Negácia sa uvedomuje na pozadí skutočného alebo možného kladu. Takýto funkčný kontakt platí, pravdaže, aj v opačnom smere. O takejto polarite, funkčnej podmienenosti kladu a záporu možno hovoriť hlavne v súvislosti s vecným, objektívnym nesúhlasom.

Polarita kladu a záporu sa odráža aj na vymedzovaní prostriedkov súhlasu a nesúhlasu. Pritom platí, že isté prostriedky sú späté s istou formou postoja, z čoho vyplýva, že sa navzájom vylučujú. Potenciálna závislosť súhlasu a nesúhlasu sa na rovine jazyka premieta ako faktická väzba medzi prostriedkami (dvojica prostriedkov), ktoré sa využívajú pri budovaní kladných a záporných výpovedí. Jazyk je aj v tomto prípade dôsledný, nedovolí, aby sa prostriedky záporu využívali v kladných vetách a naopak. Iná vec je, že v komunikačnej praxi, ako ešte ukážeme, k takejto nenáležitej zámene dochádza.

Naznačené myšlienky sa dajú ilustrovať na slovotvorných prostriedkoch kladnej a zápornej formy výpovede. Vo všetkých výkladoch o negácii sa hovorí, že objektívny zápor sa vyjadruje pomocou záporovej morfémy *ne-*. Ak by sme o afirmácii a negácii uvažovali na báze binárnej opozície, potom by sme za základné slovotvorné prostriedky súhlasu a nesúhlasu považovali kladný a záporný tvar slovesa. Na slovo-творnej rovine by šlo o neprítomnosť (—) a prítomnosť (+) morfémy *ne-*. Teda:

—
afirmácia
Dvere sa otvorili.

ne-

+
negácia
Dvere sa neotvorili.

Nepřítomnost morfémy *ne-* (kladný tvar slovesa) vylučuje zápornú formu výpovede, přítomnost morfémy *ne-* (záporný tvar slovesa) vylučuje kladnú formu výpovede.

Tak ako je kladný tvar slovesa podmienkou afirmácie a záporný tvar slovesa je podmienkou negácie, jednoznačná je i väzba lexikálnych prostriedkov na príslušný druh postoja. Túto situáciu si ozrejníme na pozícii častíc *aj* (*i*) a *ani*.

Častica *ani* sa jednoznačne zaraďuje k lexikálnym prostriedkom, ktorými sa zdôrazňuje vetný zápor. Vzhľadom na spomínanú polaritu kladných a záporných foriem výpovede sa však aj tu žiada zdôrazniť funkčný vzťah častice *ani* so zdôrazňovacou časticou *aj*, ktorá je synonymná s časticou *i*. Tieto častice sa navzájom podmieňujú tak, že oproti *i*, *aj* v kladných vetách stojí v záporných vetách ich záporný náprotivok *ani* (porovnaj Morfológia, 1966; Horák a kol., 1971). V tejto funkcii sú častice *i*, *aj* — *ani* nezameniteľné. Funkčná väzba slovotvorných a lexikálnych prostriedkov kladu a záporu je potom

—
aj, i

ne-

—
ani

Príklady: Matej Bencúr chce liečiť **aj** chudobu. A vie, že je ňou **i** sám navyždy poznačený. — Ešte vždy chýba doktorovi poriadny oddych, už **ani** nepamätá bezstarostný, voľný deň.

Častice *aj* (*i*) — *ani* sa používajú vtedy, keď sa žiada zdôrazniť kladný alebo záporný postoj k obsahu výpovede alebo jej časti. Nejde pritom o vyslovenie osobného názoru alebo o citovú zaangažovanosť podávateľa, ale o objektívne, vecné zdôraznenie, ktoré si žiada vnútorná organizácia [obsahová kompozícia] textu. Použitím zdôrazňovacích častíc sa posilňuje konexia textu, lebo sa explicitne naznačuje väzba kladnej, resp. zápornej výpovede na kontext. Častice teda nevzdvihujú iba kladné alebo záporné zameranie výpovede, cez ne sa výpoveď jednoznačnejšie opiera o predchádzajúci kontext, aby sa na jeho pozadí, v konfrontácii s ním vyzdvihol kladný alebo záporný postoj k platnosti výpovede alebo jej časti. Dosť často ide o to, že sa z radu potenciálne príbuzných vecí osobitne vytýči jedna. A tak vo vetách, v ktorých je klad a zápor vyjadrený slovotvorne, ide o neutrálne (absolútne) vyjadrenie súhlasu a nesúhlasu, vo vetách, v ktorých sa na slovotvorné prostriedky viažu aj analyzované lexikálne prostriedky, ide spravidla aj o implicitné porovnávanie. Napr.:

Budem už chodiť na hole. — Budem už chodiť **aj** na hole.

Nebudem už chodiť na hole. — Nebudem už chodiť **ani** na hole.

Túto kontextovú viazanosť, podmienenosť lexikálneho posilňovania kladného a záporného postoja možno dobre sledovať práve v kontexte:

Latinčina, gréčtina, matematika, filozofia, logika a ďalšie knihy sa pred ním kopili mesiac po mesiaci, rok po roku. A zároveň čítal všetko, čo sa mu dostalo do rúk, najmä vo farskej knižnici, tam ho vždy radi videli.

Ba vlastne ani nečítal, dychtivo hltal tlačené slová, akoby ho knihy, časopisy, noviny, kalendáre opájali.

(E. Chmelová, *Perica z ostrova*)

Kríženie zdôrazňujúcej funkcie s nadväzovacou je evidentné najmä vtedy, keď častica stojí na čele vety, napr.: *Ženy z neho nespúšťajú oči. Ani jedna netuší, hoci už neraz pomáhali na svet deťom, že doktor je neskúsenejší ako ony.*

Hoci systémová väzba lexikálnych a slovotvorných prostriedkov súhlasu a nesúhlasu je nesporná i zreteľná, predsa len sa v komunikačnej praxi narúša. V kladných vetách sa na zdôraznenie dôsledne využívajú častice *aj* a *i*. Porušovanie normy zisťujeme v záporných vetách. V jednoznačných prípadoch sa popri *ani* vetný zápor zdôrazňuje aj časticami *aj* a *i*. Problém je v tom, že takýto výrazový a funkčný nesúlad sa vyskytuje nielen v spontánnych ústnych jazykových prejavoch, ale aj v písaných textoch. Najčastejšie je to v publicistických prejavoch a tam najmä v športovom spravodajstve. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov; niektoré z nich oprávňujú predpokladať, že výskyt chýb súvisí s mechanickým preberaním klišeovitých modelov, čo je zasa v súlade s tendenciou po ustálenosti výrazu v publicistickom štýle (Chloupek, 1986):

Aj v ďalších minútach sa obraz hry nezmenil... (Pravda) — *Aj* po prestávke sa obraz hry nezmenil. (Smer) — *Aj* v prípade víťazstva si strojárí svoje umiestnenie v tabuľke nemôžu polepšiť. (Šport) — Ale *aj* on na svojich nezabudol. (Smer) — Bez prekvapenia sa neobišlo *aj* 30. kolo NHL. (Šport) — *I* s písomným prejavom nemôžeme byť spokojní. (Slovenský jazyk a literatúra v škole) — *Aj* naša základná organizácia nezostala bokom pri plnení spoločných úloh. (Čs. rozhlas) — *Aj* Ďurišinová nenamierila presne. (Čs. televízia)

Ani v jednom z uvedených príkladov neboli častice *aj*, resp. *i* použité správne. Ich výskyt v záporných vetách by mohol súvisieť s tým, že — okrem jednej výnimky — zdôrazňovacia častica stojí na čele vety. Dá sa možno predpokladať, že preto autori preferovali ich možný nadväzovací význam a nebrali do úvahy ich skutočný význam vyplývajúci zo vzťahu častice k forme vety, v ktorej sa manifestuje (kladný

alebo záporný) postoj. Ale aj tak najmä v písanom prejave tu treba hovoriť o závažnej jazykovo-štylistickej chybe.

Treba zdôrazniť, že častice *aj, i — ani* ako prostriedky súhlasu a nesúhlasu majú základný význam zdôrazňovací. Ten sa pri časticiach *aj, i* prehodnocuje na zdôraznené priradenie a pri častici *ani* ako vytýčenie ostatného člena radu. Porovnajme:

Aj Ďurišinová namierila presne.

Aj Ďurišinová namierila nepresne.

Ani Ďurišinová nenamierila presne.

Ani Ďurišinová nenamierila nepresne.

Práve takáto modifikácia významu častíc *aj, i — ani* potvrdzuje, že späťtím týchto lexikálnych prostriedkov so slovotvornými prostriedkami kladu a záporu sa posilňuje väzba výpovede na predchádzajúci (alebo mimojazykový) kontext. Znamená to zároveň, že popri uvedenom základnom význame sa pri týchto časticiach potenciálne aktualizuje aj nadväzovací význam.

Takúto modifikáciu (diferenciáciu) významu častíc *aj, i — ani* možno doložiť aj ich konfrontáciou s časticou *tiež*. Platí názor, že častica *tiež* sa významovo zhoduje s analyzovanými časticami (Morfológia, 1966). V skutočnosti nejde o synonymné prostriedky, častica *tiež* nemôže suplovať častice *aj, i — ani* v každom prípade. V uvedených príkladoch možno namiesto *ani* použiť časticu *tiež* iba v týchto vetách: *Ale on na svojich tiež nezabudol. — S písomným prejavom tiež nemôžeme byť spokojní. — Naša stranícka organizácia tiež nezostala bokom pri plnení úloh. — Ďurišinová tiež nenamierila presne.*

Častica *tiež* môže suplovať časticu *ani* iba v prípadoch, kde sa kategoricky nežiada vytýčenie modifikovaného výrazu, ale sa vystačí so zdôrazneným priradením. I tak však častica *tiež* prináša jemný sémantický posun. Podobne je to so synonymitou častíc *aj, i — tiež*. V mnohých prípadoch sa tieto častice nemôžu suplovať (napr.: *Ved doma si už za tie roky získal aj vážnosť.*); rozbor tohto problému však presahuje rámec príspevku.

Súhrnne možno povedať, že postojevoú kategóriu kladu a záporu treba považovať za kontextový jav, a to v dvojakom zmysle. Najmä lexikálne (časticami) posilnená kladná a záporná veta sa pevnejšie viaže na predchádzajúci kontext. Zároveň je v dialektickej väzbe súhlas a nesúhlas, pričom negácia sa považuje za príznakový člen opozície; takto sa pociťuje na pozadí protikladného člena (afirmácie). Funkčná väzba kladných a záporných foriem vety sa prejavuje aj prísnyim zladením slovotvorných a lexikálnych prostriedkov súhlasu a nesúhlasu. Súhrn-

ne povedané — klad a zápor (afirmácia a negácia) sú vo vzájomnej funkčnej väzbe a takto sa správajú aj prostriedky na ich realizáciu.

Pedagogická fakulta

Tajovského ul., Banská Bystrica

LITERATÚRA

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975. 364 s.

BUFFA, F.: Využitie záporu v terminológii. Slovenské odborné názvoslovie. 4, 1956, s. 161—164.

HALLER, J.: O českém záporu. Naše řeč, 32, 1948, s. 21—26, 141—157.

HORÁK, G. a kol.: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 372 s.

CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.

ILEK, B.: O některých zvláštních rysech ruského záporu ve srovnání s českým. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura I. Olomouc 1954, s. 27—43.

KŘÍŽKOVÁ, H.: Ke vztahu tzv. větného a členského záporu v slovanských jazycích. In: Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Praha 1968, s. 71—75.

KŘÍŽKOVÁ, H.: Zametky o meste negaciji v jazykovej strukture. In: Jedinicy raznych urovnj gramatičeskogo stroja jazyka i ich vzaimodejstviye. Moskva 1969, s. 187—205.

MICHÁLKOVÁ, V.: K vyjadřování negace ve východomoravských nářečích. In: Slavica Pragensia, IV, 1962, s. 359—366.

MISTRÍK, J.: Kapitoly zo štylistiky. Bratislava, Obzor 1977. 248 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 832 s.

TRÁVNÍČEK, F.: Zápornky ve spisovné češtině. Naše řeč, 19, 1935, s. 315—320.

VACHEK, J.: Obecný zápor v angličtině a v češtině. Praha 1947.

Heslo a inzerát v reklame

IVAN MASÁR

1. Prostredie okolo nás je plné plagátov, nápisov, hesiel, inzerátov, pútačov, oznamov, panelov, výkladných skriň, skrátka prostredie okolo je zaplnené reklamou. Reklama sa stala súčasťou každodenného života a vplyva na nás prostredníctvom všetkých masovokomunikačných a ďalších prostriedkov (panelov, výkladných skriň ap.).

Je známe, že v reklame hrá dôležitú úlohu priestor, farba, svetlo, materiál, výrobky atď., no základným a najspôhlivejším sprievodcom, pomocníkom aj prostriedkom reklamy predsa len zostáva jazyk. Vyplyva to z jeho podstaty a funkcie ako nenahraditeľného nástroja dorozumievania v každej oblasti ľudskej aktivity. Nielen všadeprítomnosť reklamy, ale aj to, že na Slovensku pôsobí inštitúcia, ktorá sa reklamnej tvorbe profesionálne venuje pomaly štyri desaťročia — touto inštitúciou je reklamný podnik ERPO, kde okrem výtvarníkov, remeselníkov, návrhárov atď. pracujú aj autori reklamných textov —, nabáda na analýzu textov produkovaných v tomto podniku a na pokus zistiť aspoň niektoré osobitné črty a výstavbové prvky reklamných textov.

Napriek tomu, že reklama je naším každodenným spoločníkom, venovalo sa v našom časopise jej jazykovej zložke málo pozornosti. Okrem toho pravidla šlo o pozornosť zacielenú nápravne, t. j. na nevhodne použité slovné, nesprávne tvary, chybnú interpunkciu atď. (porov. napr. Masár, 1975; 1979). Príčinu treba hľadať v tom, že v porovnaní s inými textami sa reklamné texty pociťujú ako viac-menej nepodstatné a efemérne. Je zaujímavé, že v súvislosti s jazykovou zložkou reklamy z rámca nápravnej orientácie vlastne nevybočuje ani špeciálna práca o reklame, ktorá dokonca predkladá súpis nesprávnych slov a slovných spojení s paralelnými správnymi náprotivkami a len veľmi stručne sa zmieňujú napr. o možnosti použiť v reklame slová z rozličných štýlových vrstiev (pozri Prachár, 1982, s. 152—156).

V jazykovednej literatúre však jestvuje k reklamným textom aj iný prístup, ako je hodnotenie z hľadiska dodržiavania pravopisných a gramatických pravidiel ap. V základnej literatúre sa o nich konštatuje, že „predstavujú široký inventár typov od vyslovene vizuálnych alebo zvukových na jednej strane, cez zmiešané až po vyslovene verbálne na druhej strane“ (Mistrík, 1985, s. 382). O jazykovej zložke reklamných textov sa vraví, že „musí byť prehľadná a jednoduchá“ a spolu s mimojazykovou zložkou musí tvoriť „kompaktný a harmonický celok“ (c. d., s. 384); zo štýlistického hľadiska sa na prvom mieste postuluje „požiadavka stručnosti, ale pritom výraznosti a pútavosti“ (c. d., s.

385). S ohľadom na to sa ukazuje aktuálne zisťovať, ako reklamná prax reaguje na postuláty štylistiky a ako sa dosahujú požadované vlastnosti textov, teda ich reklamovosť, ktorá je základným parametrom reklamného textu vymedzeným súborom viacerých vlastností (pútaivosť, invenčnosť, jednoduchosť, stručnosť, presvedčivosť, zrozumiteľnosť a i.).

2. V širokom inventári sa ako základné ukazujú tri typy reklamy: a) heslá a reklamné slogany na plagátoch, výkladových pásoch, pútačoch ap., b) rozhlasové reklamné relácie, c) televízne reklamné filmy [šoty]. Chápeme ich nielen ako „slovnú informáciu (sériu informácií), ktorá zvukovými alebo optickými symbolmi má vybraným príjemcom vyvolať plánovaný informačný alebo ekonomický efekt“ (Prachár, c. d., s. 15), ale aj ako informáciu, ktorou sa má splniť požiadavka objednávateľa. V reklamnom podniku ERPO objednávajú totiž reklamu rozličné podniky, medzi nimi pravidelne Otex, Zdroj, Domáce potreby, obchodné domy PRIOR, Hydinársky priemysel a i. Pozornosť obraciame na texty vypracúvané pre stálych objednávateľov reklamy v podniku ERPO.

3. Všetky tri skupiny textov patria z hľadiska rozsahu medzi veľmi krátke textové útvary. Vo východiskovom materiáli má však krátkosť najmenej tri dimenzie: najkratšie sú heslá a slogany, najdlhšie rozhlasové texty realizované spravidla dialogickými replikami a v prostriedku medzi nimi stoja texty k televíznym šotom, pravdaže nie všetky — jeden druh sa rozsahom približuje k rozhlasovej reklame. Takéto triedenie je však len rámcové a približné.

3.1. Heslá, slogany a oznamy na pútačoch, výkladových pásoch atď., ako aj daktoré inzeráty v novinách sú reprezentantmi minimálnych textov, ktorých základom je jediná výpoveď (Mistrík, c. d., s. 282). Z jazykového a štylistického hľadiska sa v skúmanom materiáli vydeľujú medzi nimi dve výrazné skupiny. Do prvej patria jednoduché oznamy, ktorých reklamovosť sa opiera predovšetkým o nejazykové prostriedky (typ písma, farba, materiál podkladu, na ktorom sú publikované ap.), napr.: *Čučoriedky a ostatné lesné plody vykupuje Jednota. — Slimáky vykupujú zberne jednoty.*

3.2. Druhú skupinu tvoria texty koncipované s vedomým zámerom informovať o jednotlivých faktoch, udalostiach, tovare, výrobkoch vyberanými, neopotrebovanými jazykovými prostriedkami, so zámerom, aby popri nejazykových prostriedkoch aj jazykové stvárnenie konkrétneho výroku malo vlastnosť reklamovosti. Takýto zámer je takmer hmatateľný v textoch vypracovaných na jednotlivé ročné obdobia ako ústredné heslá pre obchodné domy PRIOR: *Jar oblieka prírodu, PRIOR Vás! — Snehový páper už zaletel aj do obchodných domov PRIOR.* Zreteľný je aj v mnohých ďalších textoch, napr. v textoch propagujú-

cich potraviny: Čaj — aromatické pozdravy z diaľav. — Čaj — malá exkurzia do veľkého sveta. — Čaj — návšteva z Ázie a Indie. // Jantár — nová osemvajcová generácia cestovín. — Jantár — osemvajcový cestovinový skvost. — Jantár — kvalitná lákavá príloha k jedlu. // Sterilizovaná zelenina — úspešné čísla v programe zdravej výživy. — Vitaminová lekáreň — kvalitná zelenina. — Sterilizovaná zelenina — nová adresa dobrej úrody. // Syry — bohatstvo vydolované z mlieka. — Syry — zdraví synovia mliečnej rodiny. — Syry — výborná známka na vysvedčení racionálnej výživy. Na rovnakom princípe, na princípe metafory sú založené aj mnohé ďalšie texty, napr. texty propagujúce prednosti nealkoholických nápojov (*Zbor nápojov, ktorý rýchlo hasí smäd*), hotových jedál (*Chutní sprievodcovia na dovolenkové cesty, Hotové jedlá — reštaurácie v plecniaku*). Metafora tu pomáha reklame tak, že reklamovosť netreba zaistiť osobitnými nejazykovými prostriedkami, ale že sa možno spoľahnúť na jazyk, na jeho ozvlášťujúce prostriedky.

3.3. Iný charakter majú propagačné texty používané na oslavu rozličných politických a historických udalostí, pravidelne na výročia oslobodenia Bratislavy, na oslavy 1. a 9. mája, výročí VOSR, SNP atď. Pri nich metaforické vyjadrovanie tlmí oficiálnosť, obligátnosť a vecnosť textov. Dobré to dokladajú dvojice: 4. apríl 1945 — *Oslobodenie Bratislavy* // 4. apríl 1945 — *Jar a sloboda objala Bratislavu*; 1. máj — *Sviatok práce* // 1. máj — *Poéma nadšenia a lásky k našej drahej vlasti*; 9. máj — *Deň víťazstva* // 9. máj — *Padlí v boji, ožívajú v kvetoch*. Takéto texty sa pripravujú na vývesky, pútače, výkladové pásy, transparenty, plagáty a ďalšie reklamné prostriedky.

3.4. Do kategórie minimálnych textov patria aj slogany, ktorými sa prostredníctvom reklamných prostriedkov poskytuje nejaká rada alebo odporúčanie. Tematickú úlohu „nákup v strede týždňa“ riešili reklamní textári textami, ktorých modelom sú príslovia, gnómy a pranostiky. Na tento model poukazuje nielen slogan *Čo môžete nakúpiť v strede týždňa, neodkladajte na neskôr*, ktorý je vlastne aktualizovanou parafrázou známeho príslovia *Čo môžeš urobiť dnes, neodkladaj (nenechávaj) na zajtra*, ale aj neslovesné vety a paralelizmus ako veľmi časté výrazové prostriedky spomenutých frazeologizmov: *Veľký nákup v strede týždňa — nerušený víkend*; *V strede týždňa nerušený nákup, v sobotu nerušený víkend*. Splneniu danej tematickej úlohy výdatne pomohli aj varovné upozornenia: *Pohodlný nákup v strede týždňa — v sobotu v dlhom rade*. Dakedy sa tieto upozornenia formulujú ako paradox so zreteľne ironickým podtextom: *Dobre zabíť voľný čas umožní veľký nákup v sobotu*.

3.5. Ako minimálne texty si osobitnú pozornosť vyžadujú novinové inzeráty predovšetkým preto, lebo často sú kombináciou dvoch mini-

málnych textov — hesla a čisto informatívneho textu alebo — povedané inak a presnejšie — kombináciou „výpoveď + kontext“ (Mistrík, c. d., s. 283). Ukážkou takejto kombinácie je polstranový inzerát na tému „jarná móda“. Čisto informatívny text *Charakteristické jarné oblečenie a vhodné doplnky postupne uvidíte v predajniach Otex* rámcujú vymeniteľné heslá *Jarná móda nečaká na termín v kalendári, Jar je vrtošivá — jarná móda ustálená, Na správy o jari ešte len čakáme, správy o jarnej móde už prišli*. Pod heslami *Veľa vecí robíme z lásky k žene; Mužom nikdy nechýba fantázia* sa pripravil inzerát s nerovnakým informatívnym textom o možnostiach kúpiť žene darček na MDŽ. Netreba osobitne dokazovať, že nejde o „sériové“ inzeráty typu *Predám hojdacie kreslo*, ale o premyslený výber jazykových prostriedkov a ich zapojenie do zvýšenia reklamovosti. Ako vidieť, aj tu ide reklame poruke metafora a vyskúšané prostriedky známe z frazeologizmov.

3.6. V reklamnom podniku ERPO sa vypracúvajú aj inzeráty s väčšou textovou plochou. Ide síce o krátke útvary, no kombinácia výpovede (nie jedna výpoveď) + kontext nedovoľujú chápať ich ako minimálne texty. Celostranový inzerát propagujúci šatovky poslúži ako inštruktívny príklad:

Ušif si alebo nechať si ušif šaty patrí medzi tie príjemnejšie ženské starosti. Rozhodujúcim činiteľom je vždy látka — šatovka. Pletené šatovky vyrobené zo zmesi prírodného a syntetického materiálu sú veľmi výhodné. Krčivosť je minimálna, na dotyk pôsobia príjemne ako vlna, vyrábajú sa v bohatom registri farieb a vzorov, majú antistatickú úpravu, a preto sa aj menej znečisťujú. Týmito vlastnosťami sa vyznačujú dámske pletené šatovky z produkcie národného podniku Slovena.

Pozoruhodné je tu zapojenie dostatočne komunikatívnych odborných termínov (*pletená šatovka, krčivosť, antistatická úprava* atď.) ako reklamných argumentov v prospech odporúčanej veci. Vlastný text inzerátu však uvádza nadpis *Šatovky s antistatickou úpravou*, ktorý sám osebe k reklamovosti neinklinuje. Bežnejšie sú prípady, keď je reklamovosť prítomná už v rámcujúcom nadpise. Inzerát o praktických nohaviciach z džínsoviny uvádzajú slogany *Džínsy — stálica na rebríčku svetovej popularity, Vyrástli sme zo suknových a vkĺzli do džínsových nohavíc*, ktoré upozorňujú na seba aj spôsobom podania základnej informácie.

4. Uvedené druhy reklamných textov sú určené na čítanie, t. j. na vizuálnu percepciu. Sú to teda písané texty a prijímateľ má možnosť vrátiť sa k nim podľa potreby aj viac ráz. Práve preto je správne, že reklamní textári dbajú na jazykovú správnosť (výber náležitých slov, korektnú stavbu vety ap.) a že hľadajú takú formu vyjadrenia, ktorá

aj sama prifahuje pozornosť prijímateľa (metaforizácia textu, napodobňovanie vyskúšaných postupov v gnómach, pranostikách ap.). Svojou všadeprítomnosťou pôsobia tieto texty na prijímateľa dosť intenzívne aj nástojčivo, a tým ovplyvňujú aj jeho jazykové povedomie. Práve preto sa nesmú strácať zo zorného poľa starostlivosti o jazykovú kultúru a kultúru vôbec.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

MASÁR, I.: Jazyková kultúra v reklamách a inzerátoch. Kultúra slova, 9, 1975, s. 316—317.

MASÁR, I.: Čo sme čítali v inzertnej rubrike Pravdy. Kultúra slova, 13, 1979, s. 362—367.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

PRACHÁR, J.: Princípy a technika reklamy. Bratislava, ALFA 1982. 248 s.

Klenot staroruskej literatúry v slovenčine

EVA RÍSOVÁ

Po *Bohatierskych bylinách* obohatila Helena Križanová-Brindzová nielen náš knižný trh, ale celú našu kultúru umeleckým prekladom *Slova o pluku Igorovom*, ktoré patrí medzi najvýznamnejšie pamiatky staroruskej literatúry. Génus ruského národa stvoril v ňom vari najpoetickejší obraz tragického obdobia ruských dejín. V školách sa síce žiaci o tomto diele učia, no doteraz nebolo vlastne prameňa, do ktorého by mohli načrieť priamo, pretože starší preklad dr. Jána Komorovského vyšiel už pred 27 rokmi a dnes je prakticky nedostupný. Okrem toho v čase, keď vyšiel, literárna veda pokladala *Slovo o pluku Igorovom* za prózu, takže aj Komorovského preklad je v próze. Podľa novších výskumov ide však o text so silnou tendenciou rytmizovať. Preto autorka použila pri prekladaní viazanú reč.

Okrem skladby *Slovo o pluku Igorovom*, ktorej dejovú náplň tvorí osud nešťastnej výpravy kniežaťa Igora proti kočovným Polovcom, sú v knižke zahrnuté aj ďalšie štyri staroruské literárne pamiatky, a to *Povešť o záhube ruskej krajiny po smrti veľkokniežaťa Jaroslava*,

Povešť o zničení Riazane chánom Batuom, Povešť o krvavej bitke s Mamajom a Zatončina. Uvedené diela sú v próze a rozprávajú o dávných historických udalostiach v 12.—14. storočí.

Práca na preklade, ako sa autorka priznáva (Večerník, 1987), si vyžadovala nielen poznanie dejín starej Rusi, ale aj hľadanie príliehavej rytmickej štruktúry, ktorá by umožnila pretlmočiť text podľa možnosti bez zvyšku. Prekladateľka najprv skúšala uplatniť rytmus ruských bylín — striedanie daktylu s trochejom i jambický desaťslabičný verš, ale ani jedno nevyhovovalo. Napr. jamb, taký pekný a prirodzený v ruštine, vyznieval násilne. Do trochejského desaťslabičného verša sa jej zasa všetko nezmestilo. Nakoniec sa rozhodla pre šesťstopový trochejský dvanásťslabičný verš, do ktorého sa prakticky zmestilo každé slovo pôvodného textu. Keďže *Slovo o pluku Igorovom* v origináli nie je rytmizované dôsledne, prekladateľka miestami dôsledný trochej zámerne narušala, aby sa uplatnil jeho rozprávačský, nie piesňový ráz.

Najlepší obraz o autorkinom umeleckom prínose získame z porovnania Komorovského prozaického prekladu s jej veršovaným:

Či sa nám neslušalo, bratia, začať starými slovami truchlivé vyprávanie o pochode Igorovom, Igora Sviatoslaviča? Treba však spev tento začať podľa dejov našej doby, a nie podľa zámeru Bojanovho. Lebo keď Bojan čarodejný niekoho chcel piesňou ospievať, vtedy sa rozletel myslou po strome, sťa šedý vlk po zemi, sťa sivý orol pod oblakmi. Lebo spomínal si, ako vrazil, na sváry dávných čias. Vtedy vypúšťal desať sokolov na krdeľ labutí. Ktorú z nich sokol dostihol, tá prvá pieseň zaspievala na starého Jaroslava, na Chrabrého Mstislava, čo preklal Rededu pred vojskami kazoškými, na krásneho Romana Sviatoslaviča. Bojan však, bratia, nie desať sokolov na krdeľ labutí púšťal, no svoje čarodejné prsty na živé struny kládol, a tie samé kniežatám na slávu hlaholili.

(Komorovský, s. 7)

Či by sa nám, bratia, nepatrilo začať
starodávnou rečou kormutlivú povesť,
ako na pochod sa vydal knieža Igor,
Igor Sviatoslavič?
Lenže nech sa toto
rozprávania naše,
pieseň žiaľna, začne
podľa opravdivých dejov našej doby,
a nie na ten spôsob, ako spieval Bojan.
Lebo keď chcel dávný
čarodejný Bojan
volakomu pieseň na oslavu spievať,
tak po strome svojou myslou rozbehol sa,
sťa sivý vlk behal po širokom poli

a sťa šarý orol lietal pod oblakmi.
Lebo spomínal si
— ako hovorieval —
na spory a sváry starodávnych časov.

Vtedy Bojan púšťal na labutí krdeľ
desať sokolíkov.
A tá labuť, ktorú
sokol dohnal prvú,
zaspievala pieseň
o Jaroslavovi,
chrabrom Mstislavovi,
čo Redeđu skolil
v súboji pred jeho kazoškými plukmi,
i o Romanovi Sviatoslavičovi,
nazývanom Krásny.

Lenže dávny veštec Bojan nevypúšťal
desať sokolíkov
na labute biele,
ale svoje prsty čarodejné kládol
na zvonivé gusle, na ich živé struny
a tie gusle potom samy hlaholili
na oslavu dávnych
chrabrých ruských kniežat.

V *Slove o pluku Igorovom*, ako hovorí Komorovský vo svojom doslove k prekladu, videli bádatelia 19. stor. epos, poému, oslavnú báseň. Tieto názory však nemožno aplikovať na formy starovekej či stredovekej literatúry. Stredoveká literatúra mala svoju poetiku, na ktorú sa v súčasnosti nie vždy berie zreteľ. Ani na *Slovo o pluku Igorovom* nemožno preniesť súčasné pojmy a jednoznačne určiť jeho formu. Je to predovšetkým „slovo“. Týmto staroruským termínom sa označovali najmä diela určené na prednes, diela rečníckej prózy. Nemožno pochybovať o tom, že aj *Slovo o pluku Igorovom* bolo takýmto „slovom“. Zároveň je však aj poetickým rozprávaním s množstvom obrazov a s vynechaním dejových podrobností, ktoré by obyčajnému rozprávačovi neboli unikli, ale s výberom takých podrobností, ktoré nemohli uniknúť básnikovi.

Slovo má aj niektoré spoločné črty s ruskými bylinami. Predovšetkým je to hyperbolizácia postáv. Postavy ruských kniežat bojujúcich proti Polovcom vyrastajú pred nami do bohatierskych rozmerov tým, že sa na ne prenášajú vlastnosti družiny, napr.: *Vsevolod, tur jarý! / Vprostreď boja stojíš, / sypeš vôkol strely na vojská / a rinčíš / šablami a mečmi o pohanske príľby. / Kamkoľvek, tur, skočíš, / pobleskujúc*

svojou pozlátenou prilbou, / tam padajú hlavy Polovcov. [15] alebo: Ó, Vsevolod, veľkoknieža! / Neprišlo ti na um / priletieť z tej diaľky do Kyjeva / a otcovský zlatý prestol oratovať? / Veď ty môžeš Volgu veslami vyšpliechať, / iba prilbicami / vyčerpať Don siný! (s. 22) Ide tu vlastne o metonymiu, presnejšie synekdochu, v ktorej Vsevolod zastupuje celú udatnú družinu.

Aj epitetá použité v *Slove o pluku Igorovom* sú blízke epitetám z bylin, napr.: *rýchle kone, jasné slnce, belasé more, siný Don, šira step, kalené meče, palác zlatostrechý* a i.

Neobyčajne bohatá je symbolika *Slova o pluku Igorovom*. Sokol, najčastejšie s atribútom *šarý* (sivý), je predovšetkým symbolom kniežata, nepriatelía sú zobrazení v symbole havranov, vrán či kaviek. Z ľudovej poézie je prevzatý symbol túžiacej ženy — kukulienka, napr.: *Na Dunaji počuť nárek Jaroslavny, / ako kukulienka skromná ráno kuká: / — Rozletím sa, — vraví, — ako kukulienka / ponad Dunaj, / do Kajaly namočím si svoj hodvábný rukáv / a kniežatu utriem / skrvavené rany na mohutnom tele* (s. 27). Aj názov rieky Kajaly je symbolický. Pochádza z ruského slova *kajati* — *kajať sa, žiaľiť, oplakávať*. *Kajala* značí teda riekú žiaľu, pokorenia.

Neobyčajne pôsobivé sú metafory, napr.: *Už družinu tvoju, knieža, / priodelo vtáctvo krídlami* (s. 25); *Knieža osamote / vyronil perlovú dušu / cez svoj zlatý náhrdelník* (s. 25); ďalej prirovnania: *Ich talígy škripu, / škrečia o polnoci / sťa labutí kŕdel vyplašený zo sna* (s. 13); *Slnce skvie sa na nebi / ako knieža Igor na Rusi* (s. 31); personifikácie: *Zora odhodila / jasné lúče a hmla zahalila polia* (s. 13); *Jaroslavna ráno tam v Putivli plače, / na trnácach hradieb takto horekuje: / — Oj, vetrisko, vietor! / Prečože ty, pane, takto kruto veješ?* (s. 27); *Jaroslavna ráno tam v Putivli plače, / na zábradlí hradieb takto horekuje: / — Ó, Dneper Slovutič! / Ty, čo si sa prebil / cez kamenné hradby v poloveckých krajoch!* (s. 28); enumerácie: *Moji Kuranía sú junač osvedčená: / pri poľnici povíjaná, / pod prilbicou pestovaná, / koncom píky odplekaná* (s. 12); *Kvília ruské ženy, / takto horekujú: / Už nám našich milých / myseľ neprimysli, / duma nepridumá. / Už my svojich drahých / okom neuzrieme, ani zlata, striebra / už sa nedotkneme* (s. 18); paralelizmy: *Zle je hlave bez pliec, / beda telu bez hlavy / a Rusi bez Igora!* (s. 31); *Skrvavené brehy na Nemige rieke / neobsialo zrno, / obsiali tie brehy kosti ruských synov* (s. 26). Zakončenie básne má ráz modlitby: — *Sláva Igorovi Sviatoslavičovi / i Vsevolodovi, bujnému turovi, / i Vladimírovi Igorevičovi! Buďte zdraví, kniežatá i družinníci, / čo ste sa s pohanmi za kresťanov bili! / Kniežatám i družine buď sláva! Amen!*

Za zmienku azda stojí ešte aj to, že *Slovo o pluku Igorovom* bolo predmetom skúmania u nás už v 19. stor. O jeho vzniku boli viaceré

dohady. J. Komorovský v doslove k svojmu prekladu píše, že napr. podľa J. Šafárika je *Slovo o pluku Igorovom* nie dielom jedného geniálneho básnika, ale skladá sa z niekoľkých skladieb, v čom sa zhodoval i s niektorými inými učencami.

Vo svojej knihe *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* sám Štúr spomína a cituje *Slovo o pluku Igorovom*; poznal ho z prekladu V. Hanku.

Ostatné povesti zahrnuté v knižke *Slovo o pluku Igorovom* nie sú veršované. *Povešť o záhube ruskej krajiny po smrti veľkokniežata Jaroslava* a *Povešť o zničení Riazane chánom Batuom* rozprávajú o samom začiatku kolízií s chánom Batuom, dve posledné — *Povešť o krvavej bitke s Mamajom* a *Zadončina* o bitke na Kulikovskom poli.

Všetky štyri povesti sú napísané baladickým štýlom plným poetických a biblických prvkov. Aj v nich je jazyk bohatý na rozvité metafory, napr. Knieža Ingvar Ingvarevič takto bedáka nad svojimi pobitými druhmi: *Slncia moje drahé, privčas zachodiace, mesiace prekrásne, nedlho svietiace, i hviezdy zornice, prečo ste tak skoro zapadli?* (s. 48), *spoločný smrtný kalich vypijeme všetci* (s. 69), prirovnania: *ako lúbe pacholiatko pri svojej materi je ruská krajina* (s. 94), *zakričal žalostne ako poľnica, čo volá do boja, ako organ, čo zúfalo zvučí* (s. 47), *I vyťahol na Rus ako lev ručiaci* (s. 58), *ich šišaky a brnenie sa blyšťali, ako keď sa čeria morské vlny* (s. 62), paralelizmy: *Už sa my, bratia, do svojej krajiny nevrátíme, už svoje dietky neuzrieme, ani ženy nepoláskame. Už budeme láskať iba studenú zem a bozkávať trávičku, trávičku zelenú* (s. 94).

Do prúdu jazyka rozprávača sú povsúvané dialógy charakteristické rozsiahlymi enumeráciami, napr.: — *Pane, veľkoknieža Dmitrij Ivanovič! Už nieto štyridsať veľkých moskovských bojarov, dvanásť belozerských kniežat, tridsať bojarov novgorodských, otcov mesta, dvadsať bojarov kolomenských, štyridsať bojarov perejaslavských, päťdesaťpäť bojarov kostromských, tridsaťpäť bojarov vladimírskych, päťdesiat bojarov suzdaľských, sedemdesiat bojarov riazanských, štyridsať bojarov muromských, tridsať bojarov rostovských, dvadsaťtri bojarov zvenigorských a pätnásť bojarov uglieských* (s. 95). Inverzné postavenie zhodných atribútov dodáva tejto výpovedi vznešený starobylý ráz. Pre reč rozprávača je príznačné začínanie viet časticou *i*, čím výpoveď dostáva expresívny ráz, napr.: *I poslal ten Batu do Riazane ...* (s. 41) *I začal chán Batu požadovať* (s. 41), *I vyrútili sa naňho* (s. 43), ďalej vyratúvanie mien hrdinov aj s vymenúvaním ich spoločenských hodností a rodinných vzťahov, napr.: — *Brat Dmitrij, sme dvaja bratia, synovia Oľgerdovi, vnuci Gediminovi a pravnuci Skolomendovi* (s. 89), *V tejto strašnej bitke padli: pravoverný knieža Jurij Ingvarevič, jeho brat, knieža Gleb Ingvarevič Kolomenský, knieža Vsevolod Pronský a*

mnoho miestnych kniežat, mocných vojvodcov i udatného vojska — odvážnych a obratných Riazancov [s. 43]. V replikách sa oslovenia zväčša začínajú citoslovcom *ó: Ó, vladyka obávaný a mocný! Ó, divo-
tvorca Peter!* [s. 64], *Ó, moje milé bratstvo, láskavá moja družina, ...
Ó, zem, zem, ó, lesy, dúbavy* [s. 48]. Viaceré repliky vyznievajú ako modlitby, napr. veľkoknieža Dmitrij Ivanovič takto prosí o pomoc: — *Cárica, panovnica, vládkyňa všetkého tvorstva, ochrankyňa ľudského pokolenia! Skrze teba sme poznali pravého boha nášho, ktorý sa vtelil do teba a bol tebou zrodený. Nedovoľ pohanom spustošiť toto mesto a poškvrniť tvoj svätý chrám! Upros syna svojho, pána a boha nášho, aby ukrotil srdcia našich nepriateľov a nedal im zvíťaziť nad nami! Zahaľ nás svojim plášťom netlejúcim, aby sme sa nebáli zranení! Odchádzam do bitky s bezbožnými barbarmi, a ty oroduj za mňa u syna svojho, nášho pána!* [s. 64]

V povestiach nájdeme slová zo staršej slovnej zásoby, ako aj slová prevzaté z jazyka originálu, za ktoré sa v slovenčine ťažšie hľadajú ekvivalenty. Zo staršej slovnej zásoby sú napr. výrazy ako *brtník* [s. 68] — poddaný, ktorý sa zaoberal chovom včiel, *brtničiť* [s. 35] chovať včely, *poľubok* [s. 42] — bozk, *prisepkat* [s. 72] — pricváľať, *láda* [s. 65] — truhlica, *rumia* [s. 73] — krik lomoz, *taliga* [s. 90] — vozík, *svojeť* [s. 88] — rodina, *odrušať* [s. 89] — odbehnúť, odcváľať. Za poetický neologizmus možno pokladať sloveso *odolievať* [*odolieva ju smútok*; s. 88] vo význame „premáhať, zmocňovať sa, zdolávať“. Z jazyka originálu pochádzajú výrazy *poprište* [s. 69] — staroruská dĺžková miera, asi 40 km, *schima* [s. 63] — vyšší mníšsky hodnostný stupeň a rúcho zodpovedajúce hodnosti, *sudlica* [s. 89] — krátka kovová kopija, *kolčava* [s. 89] — košeľa z drôtených krúžkov, *jazyk* [s. 61] — zajatec od ktorého možno získať informácie o skutočných zámeroch druhej bojujúcej strany, *murza* [s. 46] — hodnosť náčelníka kmeňa a *sančagbej* [s. 46] — veliteľ, zástavník. Biblického pôvodu je spojenie *údel Noemovho syna Jafeta* [s. 87]. Podľa biblickej legendy po potope sveta bola zem rozdelená medzi troch Noemových synov — Sema, Cháma a Jafeta. Jafet dostal severné a západné časti zeme, preto Rus patrila do Jafetovho údela. Slávnostný ráz dodávajú textu aj superlativy tvorené predponou *pre-* — *prečistá matka* [s. 68, 90], *prevysoká palota* [s. 42], *preosvietený metropolita* [s. 61, 68]. Na označenie veľkého množstva používa autorka substantíva *sila* — *aká sila vojska* [s. 62].

Celkové pochopenie diela napomáha autorkin doslov, v ktorom osvetľuje historické súvislosti dejov opísaných v skladbe *Slovo o pluku Igorovom* a v ostatných povestiach. Porozumeniu textu značne pomáhajú aj vysvetlivky usporiadané podľa jednotlivých častí diela. Objasňujú sa v nich vlastné mená i pomenovania prevzaté z originálu.

Silu písaneho slova v tomto diele umocňujú sugestívne ilustrácie národného umelca Vincenta Hložníka a celková zaujímavá grafická úprava.

Za zmienku stojí azda i to, že podľa poémy *Slovo o pluku Igorovom* zložil Alexander Porfyrievič Borodin na vlastné libreto operu *Knieža Igor* {Kňaz Igor}, ktorá mala premiéru v Petrohrade r. 1890 a pokladá sa za jednu z vrcholných ruských národných oper.

Prekladateľka sa priznáva, že na tomto diele bolo roboty ako na katedrále a ľutuje, že sa jeho vydanie pretiahlo o celé dva roky, čím sa zmeškala jeho osemdesiatročnica, ktorú si pred časom podľa rozhodnutia UNESCO pripomínal celý kultúrny svet. My k tomu môžeme dodať — lepšie neskôr ako nikdy.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

Slovo o pluku Igorovom a ďalšie staroruské historické povesti. Z ruštiny preložila H. Križanová-Brindzová. Bratislava, Mladé letá 1986. 112 s.

Slovo o pluku Igorovom. Z ruštiny preložil dr. J. Komorovský. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1960. 36 s.

ROZLIČNOSTI

Záhryzok a zájedka

Ing. A. B. z Bratislavy nám poslala výstrižok z denníka *Smena* (z 2. 2. 1987), kde sa píše o tvrdošínskych mliekároch. Článok má nadpis *Chutný mliečny záhryzok*. Pisateľka upozorňuje na slovo *záhryzok* a kladie priamu otázku, či je toto slovo spisovné.

Nie je to prvá reakcia na slovo *záhryzok*, pretože do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sporadicky prichádzajú otázky, prečo „jazykovedci chcú premenovať *zákusok* na *záhryzok*“. Otázky tohto typu sa zakladajú na fáme, lebo slovo *zákusok* má v slovennej zásobe slovenčiny pevné miesto s pevným významom (= jemné sladké pečivo), preto zo strany jazykovedcov nejestvujú nijaké pokusy nahradiť ho slovom *záhryzok* alebo iným výrazom. Ak sa slovo *záhryzok* používa, znamená to, že vzniká v jazyku prirodzená potreba pomenovať istú reáliu. Potvrďuje to aj citovaný článok z denníka *Smena*,

z ktorého vychádza, že pod chutným mliečnym záhryzkom sa rozumie niektorý z výrobkov tvrdošínskych mliekárni (napr. ovocný jogurt, výrobky zo syra, tvarohu a pod.). V článku sa totiž píše, že v mliekárskom závode je približne 70 percent mlieka v prvom akostnom stupni a „z toho sa dá už vyrobiť chutný mliečny záhryzok“. Záhryzok je teda výrobok na zajedenie si, niečo na zahryznutie, prehryznutie, čo nejeme ako hlavné jedlo, ale iba tak, aby sme sa veľmi nenasýtili, ale pochutili si na niečom dobrom. Záhryzkom môže byť aj obložený chlebič, jemný šalát, kúsok klobásky či syra, ale môže ním byť aj kúsok niečoho sladkého čiže zákusok. V tomto prípade je však zákusok iba druh záhryzka.

V slovenčine jestvuje viacero synonym s podobným významom, aký sa tu usilujeme opísať. Sú to predovšetkým slová *zájedka*, *lahôdka* a *maškrtka*. Slovo *zájedka* je k slovu *záhryzok* významovo i slovotvorne najbližšie. Utvorené je od slovesa *zajesť si*, resp. od jeho nedokonavej podoby *zajedať si* podobne ako slovo *záhryzok* od slovesa *zahryznúť si*. Toto slovo dobre poznala už staršia slovenská literatúra. Slovník slovenského jazyka ho vykladá ako „menšie jedlo, obyčajne desiata alebo olovrant; niečo na zajedenie, zahryznutie“ a ilustruje ho výstižnými citátmi: *Pri čaji a zájedke sme sa zhovárali o stoličných udalostiach [Jégé]. — Začali donášať na misách zájedku [Kukučín].* [V citovanom slovníku sa uvádza po výklade aj synonymum *zákusok*. Ide však o omyl, lebo slovo *zákusok* taký význam nemá, o čom svedčí výklad slova *zákusok* v tom istom slovníku.] Slovo *zájedka*, resp. jeho variant *zájedok*, je dobre doložené aj v najnovšej literatúre: *Zvyšok cesta zmiešaný s úločkami alebo odrezkami húb a vyprášaný na spôsob krokiet je pri náležitom okorenení výbornou zájedkou k vínu [Majerník]. — Mlčky zašiel do kuchyne, pripravil na táčnu zájedku, vydoloval z chladničky ovčí syr a čabianku, šikovne ich pokrájal, vytiahol anglické prestieranie a naserviroval neskorý olovrant na stolík pred otca [Izakovič]. — A nech sa len páči ešte tej slaninky, však je dobrá, prerastená, my neradi takú hrubú, vysokú, najmä takto na zájedok alebo len tak na preslinku [Plávka]. — Umyjem ti zopár jablík, aby si mala zájedku [Kováčová].*

Výrobky na zajedenie, zahryznutie sa často predávajú v type obchodov, ktoré nesú meno *lahôdky*. V slovách *lahôdka* i *maškrtka* sa však pociťuje príliš zdôraznený významový prvok vybranosti, lahodnosti chuti, kým v slovách *záhryzok* a *zájedka* je tento prvok oslabený a viac vystupuje do popredia cieľ jedla než jeho kvalita.

V slovenčine máme ešte jedno slovo s podobným významom. Je to výraz *prieslinka*, ktoré vo svojom primárnom význame znamená „ovocie, obyčajne sušené, ktoré si priadka berie do úst, aby sa jej tvorili sliny potrebné pri pradení“ (výklad je opäť podľa Slovníka slovenského

jazyka]. Nás však zaujíma druhý význam, ktorý ten istý slovník vykladá ako „niečo pod zuby, na zahryznutie [obyčajne medzi pitím]“. Aj toto slovo možno teda zaradiť do radu blízkych, ale nie totožných synonym *záhryzok*, *zájedka*, *lahôdka*, *maškrtá*, *prieslinka*. A patrí sem vari ešte aj slovo *chuťovka* so špecifickým významom drobného výrobku pripraveného na vloženie do úst naraz.

Najvýstižnejšími a najneutrálnejšími pomenovaniami na označenie drobného potravinárskeho výrobku, menšieho množstva jedla a pod., ktoré sa berie na zajedenie k nápoju, resp. na dobrú chuť alebo medzi hlavnými jedlami, sú slová *zájedka* a *záhryzok*. Novší výraz *záhryzok* sa slovotvorne dobre zaraďuje k slovám s príponou *-ok* utvoreným od sloviac a označujúcim veci, ktoré sú obyčajne v menšom, čiastkovom množstve, napr. *odrezok*, *ohryzok*, *primrazok*, *odstrižok*, *výstrižok*, *výpisok* ap.

Súhrnne možno o slove *záhryzok* povedať, že je významovo priezračné, utvorené v súlade so slovotvornými zákonitosťami slovenčiny, a preto mu patrí miesto v spisovnom jazyku. Spolu so slovom *zájedka* tvorí úzky synonymický pár, popri ktorom jestvujú ešte aj ďalšie synonymá s rozličnými významovými odtienkami (*lahôdka*, *maškrtá*, *prieslinka*, *chuťovka*). V doterajších slovníkoch sa slovo *záhryzok* nezachytáva a aj jeho výskyt v písomných prejavoch je v súčasnosti malý. Zaiste aj preto, že s veľmi blízkym významom jestvuje celý rad synonymných prostriedkov. Slovo *záhryzok* z tohto hľadiska možno kvalifikovať ako zriedkavé.

Mária Pisárčiková

SPRÁVY A POSUDKY

O vzťahu spisovnosti a nespisovnosti

[CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.]

Východiskovou oblasťou jazykovedného výskumu Jana Chloupeka, profesora českého jazyka na Filozofickej fakulte UJEP v Brne, bola dialektológia, a to najmä problémy nárečovej syntaxe. Tradičné teritoriálne nárečia však nikdy neskúmal izolovane; vývinové zmeny tohto štruktúrneho jazykového útvaru vždy interpretoval na základe dôkladnej — a sociolingvistický zreteľ nezanedbávajúcej — analýzy jeho vzťahu k iným spisovným i nespisovným útvarom. Teoretickými otázkami národného jazyka ako súboru integrovaných

výrazových prostriedkov sa zaoberal už v monografii *Aspekty dialektu* z r. 1971. Teritoriálnu diferenciaciu a sociálnu stratifikáciu národného jazyka skúma J. Chloupek aj vo svojej poslednej knižnej práci. Tvorí ju súbor deviatich štúdií, v ktorých autor mimoriadne podnetne a inštruktívne predstavuje a vysvetľuje mnohoaspektový vzťah medzi spisovným a nespisovným vyjadrovaním, analyzuje živý „zápas“ medzi útvarmi národného jazyka v súčasných jazykových prejavoch, stálu interferenciu jazykových prostriedkov. Zostáva verný svojej základnej bádateľskej orientácii a vychádza skôr z nemodelového a živelného vyjadrovania, no zároveň dôsledne sleduje aj podiel spisovného vyjadrovania ako nástroja hmotnej a duchovnej kultúry národného spoločenstva.

J. Chloupek vychádza vo svojich výkladoch z českej jazykovej situácie (t. j. situácie danej vzťahom medzi všetkými účastníkmi a zložkami komunikačných aktov v češtine), no jeho základné tézy majú širšiu platnosť a možno ich aplikovať aj pri štúdiu vzájomných vzťahov jazykových útvarov iných národných jazykov. Podstatu výrazovej dichotómie vidí v tom, že každý účastník komunikačného aktu má možnosť voľiť z prostriedkov spisovných alebo nespisovných. Dôležité je autorovo konštatovanie, že v súčasnej bežnej dorozumievacej praxi sa stretávajú (a miešajú) rozmanité prostriedky národného jazyka, no napriek tomu si ponechávajú svoju útvarovú charakteristiku a zostávajú teda spisovnými, nárečovými a pod. Možno ho využiť napr. pri určovaní statusu nárečových slov z aspektu ich lexikografickej inventarizácie v celonárodnom nárečovom slovníku. Za nárečové slovo nemožno označiť každú lexému, ktorú ľudia hovoriaci nárečím všeobecne poznajú (napr. *televízor*, *brizolit*, *silón*) a vo svojom nárečovom prejave aj používajú. V tejto súvislosti treba pripomenúť aj ďalšie skutočnosti podporujúce Chloupkovo stanovisko. Mieru spisovnosti alebo nespisovnosti prehovoru nositeľa nárečia (dnes v zásade už vždy diglosného, t. j. schopného využívať pri komunikácii dva útvary národného jazyka) ovplyvňuje tematika rozhovoru, pracovné alebo spoločenské vzťahy účastníkov dialógu a pod. Téza o charaktere nárečia ako jazykového útvaru určeného na dôverné dorozumievanie, ktorý je navyše výrazom spoločenskej solidarity, je teda komplikovaná rozličnými okolnosťami súvisiacimi so zložkami komunikačného aktu.

Všetky termíny, ktoré autor v súbore svojich štúdií používa, súhrnne uvádza a koncízne definuje v úvodnej časti knihy. V recenzovanej práci i v našich poznámkach frekventovaný termín *jazykový útvar* označuje jazykovú štruktúru s jednou funkciou (alebo s viacerými funkciami). *Dialekt* všeobecne je štruktúrny variant vo vzťahu k inému variantu alebo čiastkový útvar vo vzťahu k celku; tradičný *teritoriálny dialekt* je potom územne vymedzený, prísne normovaný a štylisticky plochý útvar národného jazyka používaný živelné pri bežnom hovorení dorozumievaní. Táto definícia „klasického“ nárečia sa v zásade zhoduje s jeho určením v slovenskej dialektológii.

Je prirodzené, že striktne sa rozlišuje *hovorovosť* a *hovorenosť*; termínom *bežná mluva* (v tomto texte pracujeme s totožným pojmom *bežne hovorený jazyk*) označuje súbor spisovných i nespisovných jazykových prostriedkov používaných pri bežne hovorenej komunikácii. *Hovorový štýl* je podľa autora „funkčný štýl spisovného jazyka rozvíjajúci komunikát lineárne voči prí-

tomnému adresátovi, tolerantný k nespisovným prvkom“ (s. 11); jeho doménu nevidí vo fonológii ani morfológii, ale vo frazeológii, syntaxi a lexike. J. Chloupek aj na inom mieste pripomína, že prostriedky hovorového štýlu by nemali byť nespisovné, no zároveň správne zdôrazňuje, že spisovnosť treba z tohto hľadiska merať širšie dobre poznanou (zistenou) normou jazyka (v praxi stavom jazykovej štruktúry v živom úze, príp. v jazykovom povedomí jazykovo vzdelaného príslušníka národného jazyka), a nie kodifikáciou. Tá sa má opierať o normu ako súbor v istom období objektívne sa prejavujúcich zákonitostí v danom jazykovom útvere a má sa k nej približovať; opačný „pohyb“ (úsilie umele približovať normu ku kodifikácii) spôsobuje isté disproporcie pri určovaní a hodnotení dynamickej štruktúry hovorového štýlu.

Pri výkladoch o dichotómii spisovnosti a nespisovnosti v prvej [rovnako nazvanej] stati svojho súboru J. Chloupek najprv pripomína rozdiel medzi písanou a hovorenou rečou, ktorý bol v minulosti výrazovo i funkčne veľmi výrazný. Neskorší kultúrno-spoločenský aj politický vývoj prispel k zmene funkčnej náplne dichotómie spisovnosti — nespisovnosti: verejné oficiálne vyjadrovanie (na ktorom spoločnosti záleží) stojí v protiklade proti dôvernému, súkromnému a familiárnemu. Väčšina používateľov jazyka je účelovo diglosná a volí (vyberá) prostriedky od knižných až po ľudové (a vulgárne) podľa druhu prejavu. Podľa názoru J. Chloupeka funkčná dichotómia verejného — intímneho vyjadrovania umožňuje výklad hierarchie od spisovného úzu až po územne obmedzený úzus v jasne vymedzených alebo hraničných oblastiach dorozumievania, napr. v politických dokumentoch, pri predpovediach počasia atď. na strane verejných prejavov alebo v reči mladej generácie na strane neverejných prejavov.

Autor predpokladá, že sa v každom idiolekte (v súbore vyjadrovacích prostriedkov jednotlivca) bude ďalej prehľbovať a spresňovať účelová komplexná diglosia. Nespisovné vyjadrovanie sa aj ďalej udrží ako prostriedok lokálnej a regionálnej súdržnosti. Jazykovú kvalitu dnešných a budúcich prejavov so zreteľom na spisovnosť a nespisovnosť najlepšie vystihne funkčná dichotómia modelového vyjadrovania v protiklade k nemodelovému. S nespisovnosťou je prirodzene späté nemodelové, živelné vyjadrovanie. Týka sa každodenných záležitostí, býva často reflexné a improvizované. Používajú ho postavením, vekom či pohlavím rovnakí (blízki) účastníci komunikačného aktu, príp. hovoriaci, ktorí chcú pri sporadickej návšteve v rodnej obci zámerne manifestovať istú rovnosť. Nespisovné vyjadrovanie závisí spravidla od situáčného kontextu a odráža situáciu bez estetického zámeru.

Súvislosť a spätosť teoretického výskumu s potrebami praxe je príznačná i pre ďalšie autorove úvahy. Druhá kapitola súboru je venovaná výkladom o jazykových útvaroch a štýloch pri komunikačnom akte. J. Chloupek konštatuje, že čím častejšie a dôkladnejšie sa odborná literatúra zaoberá jazykovými útvarmi, tým skôr podlieha klamu o ich rýdzosti pri komunikačnom akte a túto vlastnosť postuluje. Často sa pritom zabúda na to, že ovládnutie spisovného jazyka v celej šírke je pre používateľa jazyka ideálnym cieľom, ku ktorému sa v jazykovej praxi môže viac či menej priblížiť. Štruktúra tradičných dialektov býva dnes už väčšinou vystihovaná podľa jazykových prejavov, ktoré tejto práčne vytvorenej štruktúrnej predlohe v mnohých ja-

voch aj odporujú. Vzniká situácia, že dialekt najdokonalejšie ovláda jazykovedec poznajúci ideálnu normu; toto autorove zistenie podporujú i skúsenosti z najnovších terénnych výskumov na Slovensku.

Spôhlivé východisko na prognózu jazykového vývoja poskytuje analýza vzťahu jazykových útvarov ku komunikačnému aktu. Celospoločensky záväzný útvar (t. j. spisovný jazyk) toleruje väzbu na región iba v prechodných obdobiach rozkolísanej kodifikácie (v slovenskom kontexte za také obdobie možno pokladať tridsiate roky nášho storočia, keď sa programovo vyzdvihovali napr. irečité ľudové výrazy) a všeobecne napospol v hovorených prejavoch. Naproti tomu ostatné útvary národného jazyka (v českom kontexte aj obecná čeština) sú založené na teritoriálnom základe jazyka a odlišujú sa podľa oblastí.

Ak sa dnes prijíma téza, že klasická štruktúra tradičného teritoriálneho nárečia sa rozpadá a postupne zaniká, neznamená to totálny koniec územne podmieneného vyjadrovania; to je potrebné i naďalej. V tejto oblasti J. Chloupek spresňuje doterajšie výklady, ktoré tradične spájajú štýlotvorné úsilie, štýlové diferencie a pôsobenie štýlotvorných faktorov iba so spisovným jazykom. V takýchto koncepciách sa predpokladá, že štýlotvorný výber prostriedkov nasleduje až po voľbe jazykového útvaru, ktorá (pri diglosii, príp. i triglosii) prebieha ešte akoby mimo štýlotvorného procesu. Autor sa domnieva, že štýlotvorný proces v súčasnosti zahŕňa aj voľbu prvkov z útvarov národného jazyka, ba i samu voľbu medzi útvarmi národného jazyka. Nie je teda primerané spájať štýlotvorný proces iba so spisovným jazykom, ale s národným jazykom ako súhrnom všetkých jazykových útvarov a prostriedkov. Spisovnému jazyku zostáva v štýlotvornom procese to výsadné postavenie, že tomuto procesu najviac vyhovuje ako najbohatší zdroj výrazových prostriedkov. Iba spisovný jazyk je mnohovýrovňový, no napriek tejto štruktúrnej výhode sa ako nástroj dôverného dorozumievania ešte nepresadil a v období zániku dialektových štruktúr nemožno potvrdiť ani tendenciu posilňovania spisovného vyjadrovania v imitívnej sfére, ani jednoznačne konštatovať úspech akcií na jeho šírení pri nemodelovom a živelnom vyjadrovaní.

Nárečie odumiera predovšetkým pod tlakom vyrovnávajúcich sa životných záujmov medzi mestským obyvateľstvom a priemyselnými robotníkmi na jednej strane a vidieckym obyvateľstvom s poľnohospodármi na druhej strane. Toto aj slovenskými bádateľskými skúsenosťami potvrdené zistenie má však ešte charakter prognózy; ak sa komunikuje o vzdialenejšej minulosti (napr. o detstve či mladosti), používanie dialektu sa zosilňuje a obnovuje. Iba táto skutočnosť by hŕdzavú rezistenciu napr. východoslovenských nárečí nevysvetlila, a preto je rozhodujúci fakt, že sa existencia dialektu opiera (v širšom chápaní) o funkciu, v ktorej je nenahraditeľný. Pôsobí totiž ako výraz spoločenskej solidarity s priateľmi, rodinou, spolupracovníkmi; v inom prostredí má podobnú funkciu slang alebo profesijná reč. Toto pôsobenie dialektu je o to závažnejšie, že ide o proces, ktorý sa týka celých generácií príslušníkov dialektu, o stále sa opakujúci proces. Okrem toho pomáha zachovávať markantné „vedomé“ jazykové prostriedky, takže sa nárečie zachováva v relatívnej úplnosti, lebo mimovoľné „nevedomé“ javy (napr. prízvuk na predposlednej slabike a nedostatok kvantity vo východoslovenských nárečiach) takmer nezanikajú.

Poučné sú aj výklady o ďalších jazykových útvaroch. O interdialekte, ktorý sa vymedzuje ako nestabilizovaný útvar národného jazyka predstavujúci najvyššie vývojové štádium tradičných teritoriálnych dialektov (zbavených už výlučných miestnych znakov a naopak obsahujúcich inovácie už podľa nových vývojových zákonitostí národného jazyka — porov. s. 11), sa podobne uvažuje aj v slovenskej jazykovede; predpokladá sa existencia troch základných interdialektov. Interdialektový útvar na strednom Slovensku má špecifické postavenie, lebo vo viacerých zložkách všetkých jazykových rovín je blízky bežne hovorenému jazyku. Rovnorodý ekvivalent nemá však obecná (doslovne všeobecná) čeština, t. j. útvar národného jazyka jednak rýdzo interdialektového typu (v Čechách a na západnej Morave), jednak typu štandardu s vyššou komunikačnou funkciou. Obecná čeština má oproti interdialektom tú zvláštnosť, že sa v krásnej literatúre uplatňuje nielen v reči postáv, ale aj v autorskej reči ako poetizačný prostriedok. Odraz obecnej češtiny v krásnej literatúre svedčí o tom, že sa stáva celonárodným nespisovným útvarom a definitívne sa v tejto funkcii oslobodzuje od svojho interdialektového základu. Z toho sa ukazuje, že pri konfrontačnom výskume češtiny a slovenčiny nemožno hľadať ekvivalenty lexikálnych jednotiek obecnej češtiny iba v expresívnej lexike slovenských miestnych nárečí.

Národný jazyk je pre J. Chloučka súhrn jazykových útvarov, ktoré používajú pri komunikácii materčinou hovoriaci príslušníci jedného národa. Tieto jednotlivé útvary sú si štruktúrne blízke, navzájom na seba pôsobia a podliehajú i spoločným vývojovým tendenciám. Preto je to v podstate pojem vývojový, historický, i keď jestvuje evidentne aj ako súčasný výsledok. Je pozoruhodné, že pojem *diastému*, s ktorým sa často pracuje pri riešení teoretických otázok národného jazyka (aj u nás na Slovensku), pokladá autor za gnozeologicky prospešný, no predsa len vykonštruovaný abstrahujúcou analýzou. Jadro národného jazyka tvorí nepochybne spisovný jazyk (v živom úze, bez archaizmov a výrazových prostriedkov niektorej úzkej stylistickej vrstvy). Je to pritom najmenším jazyk, o ktorého používanie sa pri verejnej komunikácii usilujeme. Tento útvar získava v spoločnosti stále väčší vplyv a „stáva sa tým kryštalizačným jadrom národného jazyka, ktoré v zásade usmerňuje vývoj jeho všetkých ostatných štruktúrnych útvarov a reprezentuje spoločnú časť výrazových prostriedkov i spoločné zákonitosti“ (porov. s. 28).

Originálne výklady obsahujú i ďalšie state knihy J. Chloučka venované publicistickému štýlu, profesijnej reči i vzťahom jazyka a spoločnosti. Táto najrozsiahlejšia časť publikácie prináša interpretáciu materiálu získaného terénnym výskumom v mestách, a to v Uherskom Brode i v Brne. Z analýz komunikačných aktivít rozličného druhu jednoznačne vyplýva, že ani komplikovaná jazyková situácia nevyvoláva chaos vo vyjadrovacích prostriedkoch; núti však jazykovedcov zdokonaľiť výskumné metódy a spresniť pojmovú sústavu i terminológiu. Naznačené teoreticko-metodologické východiská výskumu mestskej reči sú vzácné inštruktívne a inšpirujúce.

Na tomto mieste možno len vymenovať témy ostatných statí. Autor v nich uvažuje o problematike hovoreného jazyka, o metajazykovosti literárneho diela a o metajazyku v ňom, o češtine a slovenčine z hľadiska jazykovej politiky. V posledne spomínanej stati hovorí aj o úlohách českej a slovenskej jazykovedy, pričom už len naznačenie problémov a prístup k ich riešeniu sú zároveň

jasným vodidlom pre každodennú prax. Nevyhnutnosť rešpektovať svojráznosť národného jazyka autor dialekticky spája so zbližovaním obidvoch jazykov, ktoré však musí vychádzať práve zo štruktúry národného jazyka.

Knižná práca J. Chloupka *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti* je z viacerých hľadísk novátorským a ďalšie bádanie pozitívne provokujúcim dielom. Autorovi sa podarilo mimoriadne účinným a čitateľsky príťažlivým spôsobom [túto schopnosť osvedčil už pri príprave popularizujúcej publikácie *Knižka o češtině* pre Klub čtenářů] predstaviť, priblížiť a vysvetliť mnohé problémy súvisiace s teritoriálnou diferenciáciou a sociálnou stratifikáciou národného jazyka. V súbore deviatich statí presvedčivo ukázal, že súčasný tvorca komunikačného aktu používa prostriedky s rozličnou útvorovou charakteristikou. Základom útvorovej charakteristiky zostáva rozlíšenie spisovnosti a nespisovnosti. Argumenty, ktoré prináša na podporu tejto jasnej formálnej dichotómie i ďalších premenných funkčných dichotómií, výrazne posúvajú a prehlbujú úroveň bádania v súčasnej dialektológii aj pri rozpracúvaní teórie spisovného jazyka.

Ivor Ripka

SPYTOVALI STE SA

Rezok a odrezok. — Ing. L. Poule, Lesnícka fakulta VŠLD, Zvolen: „Prosím objasniť používanie termínov *rezok* a *odrezok*, ktorými sa pri autovegetatívnom rozmnožovaní označuje istá časť rastliny, kra alebo stromu. V minulosti sme používali termíny *rezok*, *rezkovanie*, *rezkovanec*, no v poslednom čase sa začali používať podoby *odrezok*, *odrezkovanie*, *odrezkovanec*. Osobne sa domnievam, že novšie termíny nevystihujú podstatu veci, lebo v mnohých prípadoch celý výhonok rozrezávame na niekoľko častí. Mali by sme v takom prípade používať termín *rozrezok* a ďalšie odvodeniny? Termín *odrezok* znie trochu neprirodzene, ak nie devalvujúco. U mäsiara pod odrezkom rozumieme nekvalitnejší kúsok mäsa. Prosím o vysvetlenie, prečo sa zavádzal nový termín [ak je vôbec zavedený a schválený] a prečo nemôžeme používať pôvodné termíny.“

Termín *odrezok* zaznamenáva ČSN 48 000 *Názvosloví v lesní hospodárstvi* (norma vyšla v r. 1964) a uvádza sa tam ako slovenský ekvivalent českého termínu *řízek* (c. d., s. 61). Je veľmi pravdepodobné, že do tejto normy sa termín *odrezok* dostal na základe slovenskej odbornej literatúry. Na ilustráciu možno uviesť syntetickú prácu *Obocinárstvo* od J. Peikera a F. Kyncia [2. vyd., Bratislava, Príroda 1963], v ktorej sa používajú termíny *odrezok*, *odrezkovať*, *odrezkovanie* [pozri napr. s. 45—48]. Ďalej možno uviesť *Slovenský lesnícky terminologický slovník* [Bratislava, Príroda 1963, kde sa namiesto termínu *rezok* odporúča termín *výrezok* (porov. s. 86 a s. 118, kde je definícia termínu *výrezok*). Termín *odrezok* s príslušnou definíciou a druhmi odrezkov zaznamenáva tento slovník na s. 62. Uvedená literatúra je dosť presvedčivým dôkazom o používanosti termínu *odrezok*.

Zdá sa však, že odpoveď na otázku, aké sú, resp. aké boli dôvody na zave-

denie termínu *odrezok* a jeho derivátov namiesto termínu *rezok* a jeho derivátov, treba hľadať u odborníkov príslušného odboru. Proti termínu *rezok* možno uviesť niektoré námietky. Slovotvornou príponou *-ok* sa tvoria substantíva prevažne od predponových slovies [Ondrus, P. — Horecký, J. — Furdík, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*, 1980, s. 102], napr. *výrobok*, *výpalok*, *výtlačok*, *příplatok*. Tvorenie od bezpredponových slovies je neproduktívne, okrem slova *rezok* máme doložené už len slovo *štiepok*. Navyše plurálová forma *rezky* sa používa ako termín v cukrovarníctve. Spomínané okolnosti zohrali rozhodujúcu úlohu pri určovaní slovenského ekvivalentu k českému termínu *řízek*.

Naše stanovisko k nastolenej otázke je takéto: Keďže sa termín *odrezok* ustalil už dávnejšie a bežne sa používa v základnej odbornej literatúre, nebolo by vhodné znova sa vracieť k staršiemu termínu *rezok*. Na termíne *odrezok* nie je nič neprirodené ani degradujúce. Základný význam, ktorý toto slovo má, je „rezaním oddelená časť niečoho“: u mäsiara je to kúsok mäsa, na píle kúsok dreva, v oblasti pestovania rastlín časť rastliny určená na vegetatívne rozmnožovanie.

Neprirodzené alebo mimoriadne nie je ani to, že sa slovo z bežnej slovnej zásoby [za také pokladá slovo *odrezok* SSJ II, 1960, s. 509] stane odborným termínom. Tento častý spôsob uspokojovania pomenovacích potrieb sa nazýva sémantické tvorenie termínov. Slovo *odrezok* sa terminologizovalo najmenej v troch rozličných odborných oblastiach.

Aspoň krátku poznámku treba ešte povedať o termínoch *odrezkovanie*, *odrezkovanec*, resp. o potenciálnom derivačnom refazci začínajúcom sa termínom *rozrezok*. Keby si povedzme potreba veľkej presnosti nevyhnutne vyžadovala diferencovanie používať termíny *odrezok* a *rozrezok*, z jazykovej stránky by proti takémuto rozlišovaniu neboli námietky. Zdá sa však, že to nie je potrebné. Derivát *odrezkovanie* sa v odbornej literatúre používa, *rozrezkovanie* nie [porov. *Ovocinárstvo*, s. 40—48]. Derivát *odrezkovanec* je zrejme utvorený analogicky podľa termínov *sadenec*, *potápanec*, ktoré sa v citovanej práci používajú ako oficiálne termíny. Na pomenovanie predmetu, ktorý pisateľ listu označuje termínom *odrezkovanec*, používa sa však aj opisný výraz *rastliny z odrezkov* [c. d., s. 47]. Tým nechceme odrádzať od označenia *odrezkovanec*, ktoré je ústrojné a praktické, ani od termínu *odrezkovanie*. Treba však upozorniť, že analogické tvorenie a univerbizácia sa neuplatňujú priamočiaro v každom prípade. Ak sa jeden druh vegetatívneho rozmnožovania skrátene nazýva *odrezkovanie* (popri opisnom dvojslovnom termíne *rozmnožovanie odrezkami*), neznačí to, že podľa tohto modelu sa majú vytvoriť skrátene aj na označenie ostatných spôsobov vegetatívneho rozmnožovania. V opornom odbornom texte (*Ovocinárstvo*) sa pracuje s termínmi *rozmnožovanie oddelkami*, *rozmnožovanie potápancami*, *rozmnožovanie odkopkami* [c. d., s. 47 n.], ale nepoužili sa termíny *oddelkovanie*, *oddelkovanec*, *odkopkovanie*, *odkopkovanec* ap.

Ivan Masár

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 21, 1987, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30—, jednotlivé čísla Kčs 3—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1987. Rukopis odovzdaný do výroby 20. 3. 1987. Registr. zn. F-7050.

KUL TURA SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987

Cena Kčs 3,—